

ΒΥΖΑΝΤΙΟ – ΒΕΝΕΤΙΑ: ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΜΙΣΟΥΣ

ΣΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ τῶν τελευταίων αἰῶνων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καταλέγεται ἡ ἔντονη παρουσία τῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων στήν ἀνατολική λεκάνη τῆς Μεσογείου, πού ἔγινε χώρος οἰκονομικῶν ἀνταγωνισμῶν καί συγκρούσεων. Ἀπό τίς ναυτικῆς πόλεις τῆς Ἰταλίας, τίς τύχες τοῦ Βυζαντίου σημάδεψε ἡ Βενετία, ἡ πόλη χωρὶς γῆ, ὅπως τὴν ὀνόμασαν, «τὸ καταπληκτικότερο πολεοδομικὸ φαινόμενο στὸν κόσμο», σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Le Corbusier.

Οἱ σχέσεις Βυζαντίου καί Βενετίας ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα ὡς τὴν Τέταρτη Σταυροφορία διαμορφώθηκαν καί ἐξελίχθηκαν σὲ ἕξι διαφορετικῆς φάσεις. Στὴν πρώτη φάση ἡ Βενετία ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, στὴ δευτέρη ἀποκτᾶ αὐτονομία, στὴν τρίτη γίνεται ἀνεξάρτητη, στὴν τέταρτη εἶναι σύμμαχος τοῦ Βυζαντίου, στὴν πέμπτη ἀντίπαλή του καί, τέλος, στὴν ἕκτη φάση γίνεται κυρίαρχη ἐκτεταμένων ἐδαφῶν τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας. Ἄς ἐξετάσουμε τίς σχέσεις αὐτές, ὅπως ἐμφανίζονται στὴ διάρκεια τοῦ μεγάλου χρόνου:

1. Ἡ Βενετία ὡς βυζαντινὴ ἐπαρχία

Ἡ περιοχὴ τῆς Βενετίας ἀποτελέσε ἐπαρχία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅταν ἡ Ἰταλία καταλήφθηκε ἀπὸ τίς στρατιωτικῆς δυνάμεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸν 6ο αἰῶνα. Διοικητὴς τῆς «ἐπαρχίας τῶν Βενετιῶν» (*provincia Venetiarum*) ὀρίστηκε ὁ *magister militum* καί ἀργότερα ὁ *dux* μὲ ἄμεση ἐξάρτησι ἀπὸ τὸν ἑξαρχο τῆς Ραβέννας. Ἐξαιρετο τεκμήριο τῆς βυζαντινῆς παρουσίας στὴ λιμνοθάλασσα κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου στὸ νησί τοῦ Τορτσέλλο, ἐμπορικὸ κέντρο τῆς λιμνοθάλασσας, τοῦ 639. Στὴν ἐπιγραφή μνημονεῦνται τὰ ὀνόματα τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου, τοῦ ἑξαρχοῦ καί πατρικίου Ἰσαακίου καί τοῦ *magister militum* Μανουκίου.

2. Ἡ Βενετία αὐτόνομη

Μὲ τὴν κατάλυσι ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους τοῦ βυζαντινοῦ ἑξαρχάτου τῆς Ραβέννας, τὸ 751, καί τὴν ἀπώλεια τῶν βυζαντινῶν κτήσεων στὴ βόρεια Ἰταλία

ἀρχίζει ή περίοδος τής βενετικής αὐτονομίας. Οί Βενετοί ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν τόν δεσμό ὑποτελείας πού τοὺς ἔνωσε μὲ τὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ παράλληλα ἀναπτύσσουν ἰδιότυπο πολιτικό καθεστῶς. Ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία, ἔστω καὶ θεωρητικὴ, ἦταν ἀπαραίτητη στὴ Βενετία, γιατί ἀπὸ τὴ μία μεριά ἐξυπηρετοῦσε τὰ οἰκονομικὰ τῆς συμφέροντα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ἐξασφάλιζε αὐτονομία ἀπέναντι στὶς ἐπιθέσεις τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων. Σύμφωνα μὲ ὅσα γράφει ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὅταν ὁ Φράγκος βασιλιάς Πιπίνος πολιορκῆσε, τὸ 810, τὴ Βενετία καὶ ζήτησε τὴν παράδοσή της, οἱ κάτοικοι τοῦ ἀπάντησαν πὼς ἤθελαν νά εἶναι «δοῦλοι τοῦ βασιλέως Ρωμαίων» καὶ ὄχι δικοὶ του. Ἀνεξάρτητα, ἂν ἡ ἀναφορὰ στὴ φιλοβυζαντινὴ πολιτικὴ τῶν Βενετῶν ἐκφράζει τὴν ὀπτικὴ γωνία μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία θεωροῦσε τὰ πράγματα ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ μαρτυρία δὲν παύει νά ὑποδηλώνει τὸν προσανατολισμό, γιὰ λόγους συμφέροντος, τῆς Βενετίας πρὸς τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν πολιτικὴ πού ἀκολούθησε στὴν προσπάθειά της νά ἰσορροπήσει ἀνάμεσα στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Δυτικούς. Ἐνῶ ὁμως ἡ Βενετία δὲν εἶχε ἀκόμη ἀποδεδειμτεῖ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ κυριαρχία, οἱ δούκες τῆς ἀνέλαβαν πολιτικὲς ἐξουσίες, ἰδρύοντας δυναστείες, μὲ ἀποτέλεσμα νά ἀρχίσει νά διαμορφώνεται ὁ θεσμὸς τοῦ *δόγη*. Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ δούκες τῆς Βενετίας ἐξακολουθοῦσαν νά φέρουν τοὺς τίτλους τοῦ ὑπάτου, τοῦ σπαθαρίου, τοῦ πρωτοσπαθαρίου, τοῦ πατριζίου, τοῦ προέδρου καὶ τοῦ πρωτοσεβάστου, πού τοὺς ἀπένεμε κατὰ καιροὺς ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, καὶ ἀκόμη νά μνημονεῦουν ὡς τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰῶνα στὰ ἐπίσημα ἐγγράφα τούς τὰ ὀνόματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων (*imperantibus dominis nostris Basilio et Leone a Deo coronatis et magnis imperatoribus*).

3. Ἡ Βενετία ἀνεξάρτητη

Ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα ἡ Βενετία προχωρεῖ σταθερὰ πρὸς τὴν ἀκμὴ. Οἱ οἰκονομικὲς ἀνταλλαγὲς μεταξὺ Βυζαντίου καὶ μουσουλμανικῆς Ἀνατολῆς, ἰδιαιτέρως τὸ ἐμπόριο τοῦ ἀλατιοῦ καὶ τῶν δούλων, συνετέλεσαν στὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνάπτυξη. Οἱ βυζαντινοβενετικὲς σχέσεις εἰσχωροῦν σὲ νέα φάση. Μετὰ ἀπὸ αἴτηση τοῦ δόγη τῆς Βενετίας, Pietro Orseolo, οἱ αὐτοκράτορες Βασίλειος Β΄ καὶ Κωνσταντῖνος Η΄ παραχώρησαν μὲ χρυσόβουλλο τοῦ 992 οἰκονομικὰ καὶ ἄλλα προνόμια στοὺς Βενετοὺς ἐμπόρους. Συγκεκριμένα, ὀρίστηκε ὅτι τὰ βενετικὰ πλοῖα πού περνοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἄβυδο θὰ πλήρωναν δασμὸ 2 σολδίων κατὰ τὴν εἴσοδο καὶ 15 κατὰ τὴν ἔξοδο τούς καὶ ὅτι οἱ Βενετοὶ ἔμποροι θὰ ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ *λογοθέτη τοῦ δρόμου* καὶ ὄχι ἄλλων βυζαντινῶν ἀξιωματοῦχων. Ἡ Βενετία σὲ ἀντάλλαγμα ἀναλάμβανε τὴν ὑποχρέωση νά μεταφέρει, ἂν χρειαζόταν, μὲ τὰ πλοῖα τῆς βυζαντινὸ στρατὸ στὴ νότια Ἰταλία. Τὸ χρυσόβουλλο αὐτὸ,

πού σώζεται σε λατινική μόνο μετάφραση, είναι το πρώτο από μια σειρά βασιλικών έγγραφων που ρύθμισαν τις σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας ως την πώση της αυτοκρατορίας. Το αυτοκρατορικό έγγραφο του 992 εγκαινιάζει την περίοδο σχέσεων ισότητας μεταξύ του βυζαντινού κράτους και της άλλοτε επαρχίας του. Οί Βενετοί στο κείμενο του εγγράφου δεν μνημονεύονται ως υποτελείς (*sub manu nostra sunt*), αλλά ως *cives extranei*, δηλαδή ως ξένοι, που έχουν όμως σχέσεις με τις διοικητικές αρχές της αυτοκρατορίας.

Οί τάσεις ανεξαρτησίας της Βενετίας απέναντι στο Βυζάντιο παρατηρούνται και στον χώρο της λατρείας των αγίων. Ένώ ο πρώτος προστάτης αγιος των Βενετών είναι ο Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, από τις αρχές του 9ου αιώνα εισάγεται στη λιμνοθάλασσα ή λατρεία του αγίου Μάρκου. Βενετοί έμποροι μετέφεραν το λείψανο του αγίου από την Άλεξάνδρεια στην πόλη των τεναγών, όπου η λατρεία του θα γενικευτεί τον 11ο αιώνα.

Η ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ της αυτοκρατορίας και της επαρχίας της είχε ως αποτέλεσμα την εισχώρηση της Βενετίας στη σφαίρα της βυζαντινής επιρροής. Άς σημειωθεί ένδεικτικά ότι δόγηδες παντρεύονταν βυζαντινές αρχόντισες, οί όποιες μετέφεραν στη νέα πατρίδα τους συνήθειες και έθιμα βυζαντινά, ότι η ένδυμασία των δόγηδων εμπνεύστηκε από τις φορεσιές των αξιωματούχων της βυζαντινής αυλής και ότι πολυάριθμα λείψανα αγίων μεταφέρθηκαν από τη βυζαντινή επικράτεια στη λιμνοθάλασσα. Τέλος, έντονη είναι στη βενετική τέχνη ή σφραγίδα της επίδρασης του Βυζαντίου, όπως μαρτυρούν τα παλαιότερα ψηφιδωτά του ναού του Άγιου Μάρκου.

4. Η Βενετία σύμμαχος της βυζαντινής αυτοκρατορίας

Η αδυναμία των Βυζαντινών να αντιμετώπισουν, στις αρχές του 11ου αιώνα, τις νορμανδικές επιθέσεις ανάγκασε τον αυτοκράτορα Άλέξιο Α΄ Κομνηνό να ζητήσει τη βοήθεια της Βενετίας. Σε αντάλλαγμα της βοήθειας που πρόσφερε ο βενετικός στόλος, ο Άλέξιος παραχώρησε στη Βενετία με το χρυσόβουλλο του 1082 ευρύτατα προνόμια, τα όποια άνοιξαν, όπως παρατηρούν νεώτεροι ιστορικοί, τον δρόμο για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους. Οί Βενετοί μνημονεύονται στο έγγραφο ως πιστοί δοῦλοι (*fideles duli imperii*), φίλοι και υπηρέτες (*amici et servi*), με άλλα λόγια τίθενται στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας. Με το χρυσόβουλλο του 1082 ο βυζαντινός αυτοκράτορας α) άπένεμε στον δόγη τον τίτλο του *πρωτοσεβάστου* και στον πατριάρχη του Grado αυτόν του *υπερτίμου* με τις αντίστοιχες χρηματικές απολαβές· β) δεσμεύτηκε να καταβάλλει κάθε χρόνο 20 χρυσές libbre στις βενετικές εκκλησίες· γ) παραχώρησε στον ναό του Άγιου Μάρκου το δικαίωμα να εισ-

πραττει κάθε χρόνο 3 υπέρπυρα από τους Άμαλφιτανούς που είχαν μαγαζιά τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και σε όλη την αυτοκρατορία· δ) παραχώρησε φουρνό στον ναό του Άγιου Άκινδύνου στην Κωνσταντινούπολη· ε) παραχώρησε στους Βενετούς εμπόρους εγκαταστάσεις στη ζώνη που βρισκόταν στον ξμβολο του Περάματος, από την πόρτα της Έβραϊκής ως την πόρτα του Δρουγγαρίου, καθώς και τρεις σκάλες (άποβάθρες)· ς) παραχώρησε στους Βενετούς τον ναό του Άγιου Άνδρέα στο Δυρράχιο με τα εισοδήματά του· ζ) παραχώρησε στους Βενετούς εμπόρους το δικαίωμα να εμπορεύονται χωρίς δασμούς, όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και σε 32 άλλα λιμάνια και παράκτιες περιοχές της αυτοκρατορίας, όπως στη Λαοδίκεια, στα Άδανα, στην Άττάλεια, στη Χίο, στην Έφεσο, στη Θεσσαλονίκη, στη Ραιδεστό, στο Ναύπλιο, στη Θήβα, στην Κόρινθο κ.ά. Η βενετική παροικία, στην όχθη του Κερατίου κόλπου, αναπτύχθηκε γρήγορα και έγινε η πλουσιότερη από τις παροικίες των άλλων ναυτικών ιταλικών πόλεων που εγκαθιδρύθηκαν στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Το χρυσόβουλλο του 1082 αποτελεί σταθμό στην ιστορία του εμπορίου και της οικονομίας του Βυζαντίου. Όπως εύστοχα έχει υπογραμμιστεί, στο έγγραφο που απέλυσε ο βυζαντινός αυτοκράτορας το 1082 υπέρ των Βενετών βρίσκεται το σπέρμα της Τέταρτης Σταυροφορίας.

5. Η Βενετία αντίπαλη του Βυζαντίου

Οι διάδοχοι του Άλεξίου Κομνηνού, δεσμευμένοι από τις συνέπειες της πολιτικής του, δεν μπόρεσαν να περιορίσουν την επέκταση των Βενετών και υποχρεώθηκαν να ανανεώσουν τα προνόμιά τους. Τα κομνηνεία χρυσόβουλλα άνοιξαν τον δρόμο για την οικονομική διείσδυση της Βενετίας στο βυζαντινό κράτος και για την περιθωριοποίηση ταυτόχρονα του βυζαντινού εμπορίου στη Μεσόγειο. Η άκμη της Βενετίας από τώρα και στο έξης θα στηριχθεί στην οικονομική έξασθénηση του Βυζαντίου. Η βενετική δύναμη θα μεγαλώνει όσο θα παρακάμζει η βυζαντινή αυτοκρατορία. Τα αυτοκρατορικά έγγραφα χρησίμευσαν στους Βενετούς ως εφελθήρια για την εκτίναξή τους στη βυζαντινή ανατολή· τους απεγκλώβισαν από τον μυχό της λιμνοθάλασσας, αποδέμειυσαν την ενέργειά τους και τους οδήγησαν σταθερά προς την Τέταρτη Σταυροφορία.

Η άρνηση του Ίωάννη Β' Κομνηνού, το 1119, να ανανεώσει τα προνόμια των Βενετών εμπορών προέκρουσε στην αντίδραση της Βενετίας, που έστειλε στα χρόνια που ακολουθήσαν τον στόλο της έναντιον των βυζαντινών έπαρχιών. Τα βενετικά στρατεύματα κατέλαβαν τη Ρόδο, τη Χίο και πραγματοποίησαν πειρατικές έπιδρομές έναντιον των δαλματικών άκτων, αλλά και της Σάμου, της Λέσβου, της Άνδρου, της Κεφαλονιάς και της Μεθώνης. Στη διάρκεια αυτών

τῶν ἐπιχειρήσεων, οἱ Βενετοὶ ἀπέσπασαν ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὴν Κεφαλονιά τὰ λείψανα ἀντίστοιχα τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ ἁγίου Δονάτου καὶ τὰ μετέφεραν στὴν πατρίδα τους. Ἡ ἐχθρική στάση τῆς Βενετίας ἀνάγκασε, τὸ 1126, τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ἀνανεώσει τὰ προνόμια ποὺ τῆς εἶχαν παραχωρήσει οἱ προκάτοχοί του, ἀπαλλάσσοντας τοὺς Βενετοὺς ἐμπόρους ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ *κομμερκίου*. Ἀκολουθώντας πολιτικὴ ἰσορροπία, ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννη, Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός, ἀνανέωσε τὸ 1147 καὶ 1148 τὰ προνόμια τῶν Βενετῶν, ἀλλὰ παράλληλα συνῆψε ἐμπορικὲς συνθήκες μὲ τὴν Πίζα καὶ τὴ Γένοβα στὴν προσπάθεια νὰ καταργήσει τὸ μονοπώλιο τῆς Βενετίας. Μὲ τὰ χρυσόβουλλα τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ οἱ ὑπῆκοοι τῆς Βενετίας ἀποκοῦσαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα προνόμια, τὸ δικαίωμα νὰ ἐμπορεύονται ἀτελῶς στὴν Κύπρο καὶ στὴν Κρήτη, ἐνῶ νέες ἀποθήκες καὶ σκάλες προστέθηκαν στὸν χῶρο τῶν ἐγκαταστάσεών τους.

Ὅμως, οἱ βυζαντινοβενετικὲς σχέσεις ἀντὶ νὰ καλυτερέψουν χειροτέρεψαν. Τὸ 1171, ὅταν ἡ ἀντιξηλία ἀνάμεσα στοὺς Βενετοὺς καὶ στοὺς Γενουάτες τῆς Κωνσταντινούπολης ὀξύνθηκε, ὁ Μανουὴλ βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο στοὺς Βενετοὺς ποὺ βρισκόνταν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, δημεύοντας τὶς περιουσίες τους. Πολλοὶ Βενετοὶ ἐγκατέλειψαν ἐσπευσμένα τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ἄλλοι ὀδηγήθηκαν στὶς φυλακές. Ἦταν τόσες οἱ συλλήψεις, λένε οἱ πηγές, ὥστε χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ μοναστήρια, γιὰτὶ δὲν ἐπαρκοῦσαν οἱ φυλακές. Οἱ Βενετοὶ σὲ ἀντίποινα ἔστειλαν τότε τὸν στόλο τους στὶς δαλματικὲς ἀκτὲς καὶ λεηλάτησαν διάφορα νησιά. Ἡ ἐπιχείρηση τῶν Βενετῶν ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν δόγη Vitale Michiel, δὲν εἶχε τὰ ἀναμενόμενα γιὰ τὴ Γαληνοτάτη ἀποτελέσματα. Ἐπιστρέφοντας στὴ Βενετία, ὁ δόγης δολοφονήθηκε, πιθανότατα ἀπὸ ἔμπορο, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑποστεί τὶς συνέπειες τοῦ διωγμοῦ ποὺ εἶχε ἐξαπολύσει ἐναντίον τῶν Βενετῶν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Ἡ συνθήκη ποὺ συνῆψε ἡ Βενετία μὲ τοὺς, ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου, Νορμανδούς, ἀνάγκασε τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ἀναθεωρήσει τὴ στάση του ἀπέναντί της καὶ νὰ ἀρχίσει διαπραγματεύσεις ποὺ κατέληξαν τὸ 1179 στὴν ἀπελευθέρωση ἀριθμοῦ φυλακισμένων Βενετῶν. Ἦταν πλέον φανερὸ ὅτι κάθε προσπάθεια τοῦ Βυζαντίου νὰ περιορίσει τὴ δύναμη τῆς Βενετίας θὰ προσέκρουε στὴν ἀντίδραση τῶν ὑπηκόων τῆς Γαληνοτάτης.

Ἡ ἐπικράτηση τοῦ δυτικοῦ ἐμπορίου, ποὺ ἔπληξε κυρίως τὴ βυζαντινὴ ἀστικὴ τάξη, συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀνακαίνιση τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας. Δύο οἰκονομικὰ συστήματα βρέθηκαν ἀντιμέτωπα: ἀπὸ τὴ μία μεριά τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τοῦ Βυζαντίου ποὺ ἀκολουθοῦσε τὶς παλαιὲς δύσκαμπτες μεθόδους τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ἐλαστικὸ κεφαλαιο-

κρατικό σύστημα τῆς Δύσης. Ἄσχετα, ἂν ἡ παρουσία τῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων στήν παραμελημένη ἀπό τὸ κέντρο βυζαντινὴ ἐπαρχία τόνωσε, ὅπως ὑποστηρίζει ἡ πρόσφατη ἔρευνα, σὲ πολλές περιπτώσεις τὴν τοπικὴ οἰκονομία, γεγονός παραμένει ὅτι τὰ οἰκονομικὰ προνόμια ποὺ χορήγησαν οἱ Βυζαντινοὶ στοὺς Βενετοὺς προσδιόρισαν τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ὅπως οἱ τερμίτες, παρατηρεῖ μὲ ὀξυδέρκεια ὁ Fernand Braudel, κατατρῶγουν τὸν ξύλινο σκελετὸ ποὺ στηρίζει ἕνα κτήριο, χωρὶς νὰ φαίνεται ἐξωτερικὰ ἡ βλάβη, ἔτσι καὶ ἡ Βενετία εἶχε καταβροχθίσει σιγὰ σιγὰ ἀπὸ μέσα τὸ ἀπέραντο βυζαντινὸ οἰκοδόμημα.

Οἱ μνεῖες Βενετῶν ἐμπόρων ποὺ δροῦν στὰ βυζαντινὰ ἐδάφη πολλαπλασιάζονται στὰ ἔγγραφα μὲ ἐντυπωσιακὸ ρυθμὸ, ὅσο πιὸ πολὺ πλησιάζομε στὴν παραμονὴ τῆς τέταρτης σταυροφορίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ὑπῆκοοι τῆς Βενετίας μαρτυροῦνται νὰ ἐμπορεύονται στὴ διάρκεια τοῦ 12ου αἰῶνα στὴ Θήβα, στὴν Κόρινθο, στὴ Μεθώνη, στὴν Ἄρτα, στὴ Σπάρτη, στὴ Ραιδεστό, στὸν Ἄλμυρὸ, στὴ Σμύρνη, στὴν Ἀδριανούπολη, στὸ Ἄδραμύτιο, στὸ Δυρράχιο, στὴ Λήμνο, στὴν Κρήτη, στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν Κύπρο, στὴν Κέρκυρα καὶ γενικότερα στὰ μέρη τῆς Ρωμανίας (*in partibus Romaniae*). Οἱ βενετικοὶ ναοὶ ποὺ μνημονεύονται σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτὲς (π.χ. οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴ Θήβα καὶ στὴν Κόρινθο, ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου στὴν Ἀδριανούπολη, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸν Ἄλμυρὸ κ.ἄ.) εἶναι δηλωτικοὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Βενετῶν ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὰ βυζαντινὰ ἐδάφη. Ὅλα τὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, γράφει μὲ ὑπερηφάνεια Βενετὸς χρονογράφος ποὺ ἀναφέρεται στὰ χρόνια τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ὅλα τὰ λιμάνια, ὅλες οἱ πόλεις τῆς ἄνω καὶ κάτω Ρωμανίας, ὅλες οἱ περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Πελοπόννησο ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅλος ὁ τόπος εἶναι γεμάτος Βενετοὺς ἐμπόρους καὶ βενετικὰ ἐμπορεύματα.

Ἡ προνομιακὴ θέση τῶν δυτικῶν στὸ Βυζάντιο προκάλεσε προοδευτικὰ στοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας αἰσθήματα ἀντιλατινισμοῦ καὶ ξενοφοβίας. Εὐγλωττες εἶναι οἱ μαρτυρίες ποὺ μᾶς προσφέρουν σχετικὰ οἱ πηγές. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, ἀπαριθμώντας τὰ προνόμια ποὺ εἶχε παραχωρήσει μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1082 ὁ πατέρας τῆς Ἀλέξιος στοὺς Βενετοὺς, σημειώνει ὅτι οἱ τελευταῖοι *ἔξω πάσης εἶναι ρωμαϊκῆς ἐξουσίας*. Ὁ Ἰωάννης Κίνναμος ἀναφέρεται στὰ διεφθαρμένα ἦθη τῶν Βενετῶν (*ἔστι δὲ τὸ ἔθνος ἦθει μὲν διεφθορός, βωμολόχον εἶπερ τι καὶ ἀνελεύθερον*) καὶ στὰ πλοῦτη ποὺ εἶχαν συγκεντρώσει χάριη στὴν προνομιακὴ θέση τους στὴν αὐτοκρατορία (*τοίνυν καὶ τὸ ἀσυμμέτρως ἐντεῦθεν πλουτεῖν ταχὺ ἐς ἀλαζονεῖαν αὐτοὺς ἦρεν*). Οἱ Βενετοὶ, γράφει ὁ Νικήτας Χωνιατῆς, εἶχαν πλέον ἴδια δικαιώματα μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς, εἶχαν γίνει «ἰσοπολι-

τες», με τούς Ρωμαίους (*ὄσα τοίνυν ἔθμα ἦν αὐτοῖς ἰσοπολίταις οὐσι Ῥωμαίοις ἀνανεωσάμενος*): μόνο τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα τοὺς εἶχε ἀπομείνει, κατὰ τὰ ἄλλα εἶχαν ἀλλάξει τὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὴν πατρίδα τοὺς (*τὴν Κωνσταντίνου τῆς οἰκείας ἠλλάξαντο*). Ἡ ἀντιλατινικὴ ἀντίδραση τῶν Βυζαντινῶν ἐκδηλώθηκε μετὰ βίαιον τρόπον, μάλιστα πέθανε ὁ Μανουὴλ Κομνηνός. Τὸ 1182, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης μαζί με στρατιῶτες τῆς Παφλαγονίας ποὺ δροῦσαν μετὰ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιζητοῦσε νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία, σκότωσαν τοὺς ξένους, λεηλάτησαν καὶ ἔκαψαν τὶς ἐγκαταστάσεις τοὺς.

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὸ Βυζάντιο καὶ τὴ Βενετία ἀποκαταστάθηκαν, ὅταν μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ἀνδρονίκου ἀνέβηκαν στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνον οἱ Ἄγγελοι, ὁ Ἰσαάκιος Β΄ καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ΄. Μετὰ τὰ χρυσόβουλλα τοῦ 1187, 1189 καὶ 1198 οἱ Βενετοὶ ἀνέκτησαν καὶ πάλι τὴ θέση ποὺ εἶχαν στὴν αὐτοκρατορία πρὶν ἀπὸ τὸν διωγμὸ τοῦ 1171. Μετὰ τὰ χρυσόβουλλα τοῦ 1187 ὁ αὐτοκράτορας ἐπικύρωσε τὰ ἐμπορικὰ προνόμια τῶν Βενετῶν, μετὰ ἀντάλλαγμα τὴν ὑποχρέωση τῆς Βενετίας νὰ μὴ συνάπτει συμμαχίες μετὰ δυνάμεις ποὺ θὰ στρέφονταν ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν. Μετὰ τὸ χρυσόβουλλο, πάλι, τοῦ 1189 παραχωρήθηκαν στοὺς Βενετοὺς οἱ ἔμβολοι τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Φράγκων (*embolos Alemannorum et Francigenarum*), καὶ ὀρίσθηκε ὁ τρόπος ἀποζημίωσης τῶν Βενετῶν ποὺ εἶχαν χάσει στὰ χρόνια τῆς ἀρχῆς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ τὶς περιοχὰς τοὺς. Τέλος, μετὰ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1198, ποὺ ἀπέλυσε ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Γ΄ Ἄγγελος, ἐπικυρώθηκε ἡ ἰσχὺς τῶν παλαιότερων ὑπὲρ τῶν Βενετῶν χρυσοβούλλων, χορηγήθηκε ἄδεια στοὺς Βενετοὺς ἐμπόρους νὰ μὴν πληρώνουν φόρους, καὶ καταγράφηκαν τὰ ὀνόματα τῶν περιοχῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅπου οἱ Βενετοὶ εἶχαν δικαίωμα νὰ ἐμπορεύονται ἀτελῶς (μεταξὺ αὐτῶν μνημονεῦνται ἡ Κέρκυρα, ἡ Κεφαλονιά, ἡ Ζάκυνθος, ἡ Λευκάδα καὶ ἡ Ἰθάκη, ἡ Πάτρα, ἡ Μεθώνη, ἡ Δωδεκάνησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, τὰ Τρίκαλα, ἡ Λάρισα, ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία, τὸ Διδυμότειχο, ἡ Ἀγγίαλος, ἡ Φιλαδέλφεια κ.ἄ.).

6. Ἡ Βενετία κυρίαρχη τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους

Τὴν ὀριστικὴ λύση γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν πηγῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες συγκέντρωνε τὰ πλούτη της, δηλαδὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας, ἔδωσε στὴ Βενετία ἡ τέταρτη σταυροφορία. Ξεκινώντας ὡς ἱερός πόλεμος ἐναντίον ἐκείνων ποὺ δὲν πίστευαν στὸν Χριστό, ἡ σταυροφορία στράφηκε τελικὰ ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατέληξε στὴν κατάλυση τῆς ὀρθόδοξης αὐτοκρατορίας τοῦ Βοσπόρου. Στὴ διαμόρφωση τῆς νέας τάξης πραγμάτων ποὺ δημιούργησε ἡ σταυροφορικὴ αὐτὴ ἐπιχείρηση οἱ Βενετοὶ ἔπαιξαν ἀποφασιστικὸ ρόλο. Μετέφε-

ραν με τὰ πλοῖα τους τοὺς σταυροφόρους στὸ βυζαντινὸ ἔδαφος καὶ τοὺς ὀδήγησαν νὰ κατακτήσουν τὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Φράγκους, οἱ ὁποῖοι δὲν κατόρθωσαν νὰ διατηρήσουν τίς σταυροφορικές ἡγεμονίες ποὺ ἰδρύθηκαν στοὺς Ἅγίους Τόπους καὶ οἱ ὁποῖοι περιορίστηκαν σὲ μία πρόσκαιρη στὶς περισσότερες περιπτώσεις παρουσία στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, οἱ Βενετοὶ ἐπέτυχαν νὰ συγκροτήσουν στὶς περιοχὲς τοῦ διαμελισμένου βυζαντινοῦ κράτους μιὰ σειρά κρατιδίων μακρᾶς χρονικῆς διάρκειας. Ἡ βυζαντινὴ Ρωμανία μεταμορφώθηκε σὲ λατινικὴ καὶ τὰ ἐδάφη της μοιράστηκαν ἀνάμεσα στοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Βενετούς. Οἱ ὄροι *φραγκοκρατία* καὶ *βενετοκρατία* ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ φραγκικὴ καὶ βενετικὴ περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐκφράζουν ἀκριβῶς τὴν ἐπικράτηση τῆς Δύσης στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή, ἀλλὰ καὶ τὴ σύγκρουση τῶν δύο τμημάτων τῆς Εὐρώπης, αὐτῆς τῶν καθολικῶν καὶ αὐτῆς τῶν ὀρθοδόξων.

Ἐντονη καὶ ὀδυνηρὴ συνάμα εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς σύλησης τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους. Ἡ πιὸ πλοῦσια πόλη τοῦ μεσαιωνικοῦ μεσογειακοῦ κόσμου λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς στρατιώτες τῆς Δύσης ποὺ ἔβαψαν, ὅπως ἀναγκάστηκε νὰ ὁμολογήσει ὁ πάπας Ἰννοκέντιος, τὰ χέρια τους μὲ αἷμα χριστιανικὸ, ἐνῶ εἶχαν χρέος νὰ κατευθύνουν τίς λόγγες τους μόνον ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ἀντόπτης μάρτυρας τῆς ἀγωνίας τῆς Πόλης, περιέγραψε μὲ συντριβὴ ψυχῆς τὴν κατάσταση ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ μετὰ τὴν ἄλωση. Τότε ἦταν ποὺ οἱ Βενετοὶ ἀφαίρεσαν τὰ τέσσερα ἐπίχρυσα χαλκίχλατα ἄλογα ἀπὸ τὸν ἱππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης. Τρόπαια πολέμου, τὰ ἄλογα τοποθετήθηκαν ἀρχικὰ στὸν ναύσταθμο καὶ ἀργότερα στὴν πρόσοψη τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου σὲ μιὰ ἰδεατὴ θριαμβικὴ ἀψίδα, ἐκφράζοντας τὸ βενετικὸ μεγαλεῖο ποὺ εἶχε γιγαντωθεῖ μὲ τὴν κατάκτηση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας.

Τότε ἦταν, ἐπίσης, ποὺ μεταφέρθηκαν στὴ Γαληνοτάτη πολὺτιμα ἀντικείμενα, λειψανοθήκες, δισκοπότηρα, σταυροὶ, κύλικες καὶ ἄλλα ἱερὰ κειμήλια, κατασκευασμένα τὰ περισσότερα ἀπὸ ἀτόφιο χρυσάφι, δουλεμένα καὶ ἐπεξεργασμένα περίτεχνα. Ἀκόμα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κίονες καὶ κιονόκρανα ἀποσπᾶστηκαν βίαια ἀπὸ κωνσταντινουπολίτικους ναοὺς καὶ τοποθετήθηκαν στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Παντοκράτορα φαίνεται πὼς προέρχονται τὰ ἔξι σμάλτα τοῦ ἑορτοδρομίου, ἀριστουργήματα τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ποὺ στολιζοῦν σήμερα τὴν Pala d'oro τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Δύο περίπου αἰῶνες μετὰ τὴ λατινικὴ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ 1438, ἐπισκέφθηκε τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ὁ Β΄ μὲ τὴν παρουσία τοῦ δόγη τῆς Βενετίας. Ὁ *μέγας ἐκκλησιάρχης* Σίλβεστρος Συρόπουλος, ἱστορικὸς τῆς Συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας, ποὺ συνόδευε τὸν πατριάρχη,

περιγράφει στα *’Απομνημονεύματά* του τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἄφου κάνει λόγο γιὰ τὶς εἰκόνες καὶ τὰ ἱερὰ κειμήλια ποὺ ἡ τέχνη τους εἶχε ἐντυπωσιάσει τοὺς ἐπισκέπτες, σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: Ὅλα αὐτὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Βενετία μὲ τὸν νόμο τῆς λείας («νόμος τῆς λείας»), ὡς πολεμικὰ δηλαδὴ λάφυρα, ὅταν, ἀλίμονο, ἡ Πόλη εἶχε κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Λατίνους. Οἱ Λατίνοι, ἀφου μάζεψαν τοὺς πολύτιμους λίθους, συνέθεσαν μίαν «μέγιστη» εἰκόνα (ἐννοεῖται ἡ Pala d’oro) ποὺ εἶναι τοποθετημένη ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ κέντρο. Τὴν εἰκόνα τὴ φυλάγουν ἀνάμεσα σὲ «ὄχυρες» θύρες ἐμπρὸς καὶ πίσω, καλὰ ἀσφαλισμένες καὶ κλειδωμένες, ποὺ τὶς ἀνοίγουν δύο φορές τὸν χρόνο, τὰ Χριστούγεννα καὶ τὴ γιορτὴ τῆς Ἀναστάσεως, γιὰ νὰ θαυμάσουν ὅσοι βρεθοῦν ἐκεῖ τὴ σύνθετη αὐτὴ εἰκόνα ποὺ εἶναι τὸ *καύχημα*, ἡ *τέρψις* καὶ ἡ *ἡδονή* αὐτῶν ποὺ τὴν ἔχουν, ἐνῶ προκαλεῖ *ἀθυμία*, *λύπη* καὶ *κατήφεια* σ’ αὐτοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔχει ἀφαιρεθεῖ, ὅπως συνέβη καὶ σὲ μᾶς...

Εὐκόλα ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Συρόπουλου ὅτι τὸ τραῦμα ποὺ εἶχαν προξενήσει στοὺς Βυζαντινοὺς οἱ καταστροφές, οἱ βανδαλισμοὶ καὶ οἱ βιαιότητες τῶν σταυροφόρων στὴν Πόλη παρέμενε ἀνοικτὸ αἰῶνες μετὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία. Ἀρπάζοντας μὲ τὸν νόμο τῆς λείας, ὅπως λέει ὁ Συρόπουλος, τὰ περιτεχνα κωνσταντινουπολίτικα ἀντικείμενα, οἱ Βενετοὶ γνώριζαν πολὺ καλὰ ὅτι μετέφεραν στὴν πόλη τους ἔργα μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας. Μὲ προσοχὴ ἀσφάλισαν τοὺς θησαυροὺς αὐτοὺς στὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ μὲ καμάρι τοὺς ἐξέθεταν στὶς μεγάλες γιορτές, γιὰ νὰ τοὺς βλέπει καὶ νὰ τοὺς θαυμάζει τὸ βενετικὸ κοινό.

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, τὰ ξεριζωμένα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο πολιτιστικὰ ἀγαθὰ συνδέθηκαν τόσο πολὺ μὲ τὴν ἱστορικὴ τροχιά τῆς Βενετίας, ὥστε ἀποτέλεσαν ξεχωριστὸ κεφάλαιο τῆς πολιτιστικῆς τῆς κληρονομιάς. Σὲ στιγμὲς μάλιστα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνησυχίας, οἱ βυζαντινοὶ θησαυροὶ χρησιμοποιήθηκαν, γιὰ νὰ τροφοδοτήσουν τὸ γόητρο τῆς Γαληνοτάτης, ἐνῶ ὁ συμβολισμὸς τους θεράπευε ἀνάγκες βενετικῶν σκοπιμοτήτων. Ἡ οἰκειοποίηση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Βενετίας τῶν βυζαντινῶν κειμηλίων εἶναι ἐμφανῆς τόσο στὴν περίπωση τῆς Pala d’oro ὅσο καὶ σ’ αὐτὴν τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ. Ἀνάμεσα στὰ σιμάλα ποὺ εἶχαν ἀπομακρύνει οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Παντοκράτορα ἦταν καὶ δύο ποὺ ἀπεικόνιζαν τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνην καὶ πιθανότατα τὸν Ἰωάννη Β’ Κομνηνὸ, γιὸ τοῦ Ἀλεξίου Α’. Στὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀνασυρμολόγησις τῆς χρυσοῦς τράπεζας, ποὺ ἔγιναν τὸ 1209, λίγα δηλαδὴ χρόνια μετὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία, ἀφαιρέθηκε τὸ κεφάλι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καὶ στὴ θέση του τοποθετήθηκε τὸ κεφάλι τοῦ δόγη τῆς Βενετίας Ordelafo Falier. Γύρω ἀπὸ

τὸ κεφάλι τοῦ δόγη, στὴ θέση προφανῶς ὅπου βρισκόταν ἑλληνικὴ ἐπιγραφή πού σβήστηκε, τοποθετήθηκε λατινικὴ ἐπιγραφή μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸν τίτλο τοῦ Βενετοῦ ἀξιωματοῦχου.

“Ὅσο γιὰ τὴν κομηνίεια εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ, τὸ θαυμάσιο αὐτὸ ἔργο συνοδεύεται ἀπὸ παράδοση πού τὴν ταυτίζει μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας πού εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Μούρτζουφλο στὰ χέρια τῶν Λατίνων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ εἰκόνα, σύμφωνα μὲ τὸ χρονικὸ τοῦ Ροβέρτου τοῦ Κλαρί (Robert de Clari), ἦταν ὀλόχρυση καὶ στολισμένη μὲ πολύτιμα πετράδια· κι ἦταν τόσο ὁμορφη καὶ τόσο πλούσια πού παρόμοια δὲν εἶχε δεῖ ποτὲ κανεὶς. Τὴν ἔπαιρναν, συνεχίζει ὁ χρονογράφος, οἱ αὐτοκράτορες στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ὅλοι πίστευαν ὅτι ὅποιος τὴν εἶχε μαζί του στὴ μάχη ἦταν ἀήττητος.” Ὄταν οἱ σταυροφόροι τὴν πήραν, πάντα μὲ βάση τὴ διήγηση, τὴν ἀνέβασαν ψηλὰ σὲ μιά γαλέρα μαζί μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ λάβαρο καὶ ἀρμένισαν μετὰ ἀπὸ τὴ μία στὴν ἄλλη ἄκρῃ τοῦ τείχους, ὥστε ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης νὰ δοῦν ὅτι τὸ λάβαρο καὶ ἡ εἰκόνα βρίσκονταν στὴν κατοχὴ τῶν Λατίνων. Ἡ θεωρία τῆς ταύτισης τῶν δύο εἰκόνων κυκλοφόρησε πολὺ ἀργότερα, στὸν 16ο αἰώνα, ὅταν ἡ Βενετία ἀντιμετώπιζε δξύτατα προβλήματα ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς ἐπέκτασης στὸ Αἰγαῖο καὶ τῆς κρίσης πού διερχόταν τὸ ἑμπόριό της. Ἡ ἰδέα, συνελπῶς, ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας πού οἱ Βυζαντινοὶ θεωροῦσαν προστάτιδα τοῦ κράτους καὶ τοῦ στρατοῦ ἦταν κτήμα τῆς Γαληνοτάτης συνέβαλλε στὴν τόνωση τοῦ κλονισμένου ἠθικοῦ τῶν Βενετῶν καὶ βοήθοῦσε στὴν καλλιέργεια τῆς πίστεως πὼς ἡ ἀναχαίτιση τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου ἦταν ἐφικτή. Ἡ προσπάθεια νὰ μεταβιβαστεῖ σὲ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο ἡ ἰσχὺς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας στὴ λιμνοθάλασσα εἶναι φανερὴ.

Ἀντίστροφο ἰδεολογικὸ ρεῦμα παρατηρεῖται στὴν Κωνσταντινούπολη μερικὲς δεκαετίες μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους. Ἐκεῖ, οἱ ὑπήκοοι τῆς Γαληνοτάτης ἐμφανίζονται μὲ ἔντονος ἀπέναντι στὴ μητρόπολη αὐτονομοστικὲς τάσεις, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ βενετικὴ ἔξουσία νὰ παρουσιάζεται διασπασμένη σὲ δύο κέντρα, τὸ ἕνα στὴν ἄλλοτε βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ τὸ ἄλλο στὸν μυχὸ τῆς Ἀδριατικῆς. Ἄξιο παρατήρησης εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἐκεῖνὴ τὴν ἐποχὴ διαπιστώνεται ἐκδηλῆ βυζαντινὴ ἐπίδραση στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Βενετοῦ *podestà*, τοῦ διοικητῆ δηλαδὴ τῆς βενετικῆς παροικίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἐπιγραφεὶα του ὀνομάζεται «δεσποτάτο», τὰ ἔγγραφα του χαρακτηρίζονται ὡς χρυσόβουλλα, ὑπογράφονται μὲ κιννάβαρι καὶ σφραγίζονται μὲ χρυσοὺς βούλλα. Στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο ἐγγράφεται, σύμφωνα μὲ μαρτυρία Βενετοῦ χρονογράφου τοῦ 16ου αἰώνα, τὸ σχέδιο μεταφορᾶς τῆς ἕδρας τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Μὲ βάση τὴν πληροφορία, ὁ δόγης Pietro Ziani, διάδοχος

του Έρρίκου Δάνδολου (Enrico Dandolo), είχε προτείνει στους συμπολίτες του να μεταφέρουν την έδρα της δημοκρατίας του Άγιου Μάρκου στις όχθες του Βοσπόρου, εκθειάζοντας τη νευραλγική για το εμπόριο και τη ναυτιλία θέση της Κωνσταντινούπολης. Όμως, οι Βενετοί, αναφέρεται στην ίδια πηγή, δέν δέχθηκαν να εγκαταλείψουν τα νησιά τους, και η πρόταση απορρίφθηκε. Άνεξάρτητα αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή είναι απλώς γέννημα της γραφής των μεταγενέστερων χρονογράφων, η διήγηση άπηχτεί μιά ιδεολογική κατεύθυνση, σαφώς προσανατολισμένη στην Κωνσταντινούπολη. Είχε άρχισεί, με άλλα λόγια, την περίοδο αυτή να γεννιέται στην πολιτεία της λιμνοθάλασσας μιά βενετική «Μεγάλη Ίδέα» που οι ρίζες της βρίσκονται στη σφαίρα της βυζαντινής επίρροης. Τελικά, τὰ οικονομικά συμφέροντα της Βενετίας καθόρισαν την ιστορική της άποστολή και την ύποχρέωσαν να ακολουθήσει στους επόμενους αιώνες πραγματιστική πολιτική. Έγκατέλειψε έτσι έναν ρόλο που θά μπορούσε λόγω ιστορικής συγκυρίας να άποκτήσει οικουμενικές διαστάσεις. Άπόρροια της πολιτικής αυτής ήταν η εγκαθίδρυση της κυριαρχίας της στον ελληνικό χώρο με τη σύσταση μιάς σειράς μικρών Βενετιών.

Με τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ πικρία πὸν εἶχε ἀφήσει στοὺς Ρωμιούς ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ 1204, ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους ὑπερκαλύφθηκε στὴ συλλογικὴ μνήμη ἀπὸ τὴν τραγωδία τῆς τουρκικῆς κατάκτησης τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας, τὸ 1453. Πολλοὶ Ἕλληνες πὸν εἶχαν χάσει τὶς ἐστίες τους μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν Τούρκων στὰ ἐδάφη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας στράφηκαν τότε πρὸς τὴ Βενετία καὶ ἀναζήτησαν ἐκεῖ μιά νέα πατρίδα πὸν θά τοὺς πρόσφερε προστασία καὶ ἀσφάλεια. Πόλη πὸν εἶχε ξεκινήσει τὴν ιστορικὴ της πορεία ὡς βυζαντινὴ ἐπαρχία, ἡ Βενετία εἶχε γίνεῖ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἕνα σχεδὸν ἄλλο Βυζάντιο, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἔκφραση τοῦ Βησσαρίωνα. Μετὰ ἀπὸ μιά μακρόχρονη καὶ πολὺπλοκὴ ιδεολογικὴ διεργασία, μετὰ ριζωμένους πιά πολυάριθμους Ἕλληνες πρόσφυγες στὴ βενετικὴ πολιτεία, οἱ δύο πόλεις, Κωνσταντινούπολη καὶ Βενετία, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ναοί, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου, δένονται μάζι στὰ δημοτικὰ τραγούδια. Δηλωτικοὶ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου εἶναι μετὰξὺ ἄλλων οἱ ἀκόλουθοι στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Μάνθου Ἰωάννου ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, πὸν χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα: *Τὰ σκευὴ τὰ πολὺτμα ἀπ' τὴν Ἁγία Σοφίαν / γιὰ τὸ παρὸν ἐνρίσκονται ὅλα στὴν Βενετιαν / [...] Κορῶνες ἢ ἀτίμηταις ἦτον τῶν βασιλιάδων, / στηχάρια τὰ πολὺτμα ἦτον τῶν κορασάδων. / Θρήνηι Κωνσταντινούπολις, χαιρε ἡ Βενετία, / ὁ Ἅγιος Μάρκος στολίστηκε ἀπ' τὴν Ἁγία Σοφία.*

Όμως, τὸν ιδεολογικὸ προσανατολισμὸ τοῦ ελληνικοῦ κόσμου ἀντανაკλᾷ ἀκόμη καλύτερα ελληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι, συνταγμένο πιθανότατα μετὰ τὴν

ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κωνσταντινούπολη καὶ Βενετία ἐμφανίζονται στοὺς στίχους του ὡς δύο πόλεις ὄνειρικές, ὅπου μία μάνα μποροῦσε νὰ βρεῖ ὅ,τι ποθοῦσε γιὰ τὸ παιδί της, πλούτη, φήμη, δόξα. Εἶναι τὸ πασίγνωστο τραγούδι μὲ τὸ ὁποῖο νανοῦριζαν, τὰ παλιὰ χρόνια, τὰ μωρά τους οἱ μανάδες : *Κομήσου καὶ παράγγειλα σὴν Πόλη τὰ προικιά σου / σὴ Βενετιά τὰ ροῦχα σου καὶ τὰ διαμαντικά σου / κομήσου, ἀφέντη νὰ σὲ δῶ καὶ βάϊλο σὴν Πόλη / καὶ βασιλιὰ στὸν τόπο σου, νὰ σὲ τιμοῦνε ὄλοι.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Hélène Antoniadis - Bibicou, *Note sur les relations de Byzance avec Venise. De la dépendance à l'autonomie et à l'alliance: un point de vue byzantin*, «Θησαυρίσματα» 1 (1962), σελ. 162-178.
- A. Pertusi, *Venezia e Bisanzio nel secolo XI*, στον τόμο *La Venezia del Mille*, Φλωρεντία 1965, σελ. 117-160.
- S. Borsari, *Il crisobullo di Alessio I per Venezia*, «Annali dell' Istituto Italiano per gli Studi Storici» 2 (1970), σελ. 111-131.
- Chryssa A. Maltezu, *Il quartiere veneziano di Costantinopoli. Scali marittimi*, «Θησαυρίσματα» 15 (1978), σελ. 30-61.
- A. Carile – G. Fedalto, *Le origini di Venezia*, Μπολόνια 1978.
- A. Pertusi, *Venezia e Bisanzio: 1000-1204*, «Dumbarton Oaks Papers» 33 (1979), σελ. 3-22.
- S. Borsari, *Venezia e Bisanzio nel XII secolo. I rapporti economici*, Βενετία 1988.
- D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in diplomatic and cultural relations*, Καίμπριτζ 1988.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου, *Βενετία και βυζαντινή παράδοση. Η εικόνα της Παναγίας Νικοποιοῦ*, «Σύμμεικτα» 9, μέρος Β' (1994) = *Μνήμη Δ.Α. Ζακυθινοῦ*, ἐπιμ. Ν.Γ. Μοσχονᾶς, σελ. 7- 20.
- Chryssa A. Maltezu, *Venetian habitatores, burgenses and merchants in Constantinople and its hinterland (twelfth - thirteenth centuries)*, στον τόμο *Constantinople and its Hinterland*, ἐπιμ. C. Mango - G. Dagron, Society for the Promotion of Byzantine Studies, Variorum, Μεγ. Βρετανία 1995, σελ. 233-240.
- Z. N. Τσιωπανλῆς, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας σὲ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ κείμενα*, «Θησαυρίσματα» 26 (1996), σελ. 94-104.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου, *Σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μὲ ναυτικὲς πόλεις τῆς Ἰταλίας, Ἑλλάς. Ἡ ἱστορία καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς μέχρι σήμερα*, Πάπυρος, τόμ. 1, [Ἀθήνα] 1997, σελ. 523-525.